

Könül Hacıyeva*

ZƏHMƏTLƏ YOĞRULMUŞ ÖMÜR (Leyli Əliyevanın anadan olmasının 70 illiyinə)

Zəngin Azərbaycan ədəbiyyatının Avropa alimləri tərəfindən araşdırılması, qədim və orta əsr şairlərimizin Qərb şərqşünaslığında öyrənilməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün daim böyük maraq kəsb etmişdir. Bu cür tədqiqatlar ədəbi irsimizə dünya alimlərinin gözü ilə baxmağa imkan yaradır. Belə ki, görkəmli ədəbi simalarımızın həyat və yaradıcılığına ingilis, fransız, alman, italyan ədəbiyyatşünaslığında fundamental əsərlərlə tədqiqatçı mövqeyinin ortaya qoyulması bu şairlərin dünya çapında tanınmasına öz səmərəli töhfələrini vermişdir. Xüsusilə də anadilli şeirimizin çiçəklənməsində böyük rolunu oynayan ədəbi şəxsiyyətlərimizdən Xaqani, Məhsəti, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi, Füzuli, Xətai kimi sənətkarların zəngin irsinin Qərb ədəbiyyatşünaslarının diqqət mərkəzində olması qürurvericidir. Avropa alimlərinin həmin araşdırmalarının böyük bir hissəsi ingilis dilində olduğundan bu qaynaqlar yalnız ingilis dilinə mükəmməl şəkildə bələd olan mütəxəssislər tərəfindən tədqiqata cəlb oluna bilərdi. Bundan əlavə, Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında araşdırmaların olduğu ingilisdilli mənbələrlə işləmək həm də Şərq ədəbiyyatının səciyyəvi xüsusiyyətlərini bilmək, orijinaldan birbaşa poetik tərcümə etmək bacarığı və dərin poeziya duyumu tələb edir. Bu gün ömrünün yetmişinci baharını yaşayan görkəmli alim filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Leyli Əliheydər qızı Əliyeva hələ illər öncə bu mürəkkəb və gərəkli işə başlamış, özünün çoxşaxəli və məhsuldar fəaliyyəti ilə qarşısına qoyduğu elmi hədəfə doğru müvəffəqiyyətlə irəliləmişdir. Tədqiqatçı ingilis şərqşünası E.C.V.Gibbin Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli haqqında yazdığı elmi əsərləri diqqətlə araşdırmış, qələmə aldığı elmi məqalələrdə alimin qənaətlərinə münasibət bildirmişdir. Leyli Əliyeva ingilis şərqşünaslarının Xaqani yaradıcılığı üzərində apardığı araşdırmaları da tədqiqata cəlb etmiş, Q.Ausli, E.Braun, C.Klinton kimi əcnəbi alimlərin şair haqqındakı fikirlərinə istinad edərək elmi əhəmiyyət daşıyan maraqlı faktlar üzə çıxarmışdır. Leyli Əliyeva məqalələrində, xüsusilə Gibbin Füzuli ilə bağlı tədqiqatlarını təqdir etmiş, onların füzulışünaslıq üçün əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirmişdir. Alimin bu yöndə müxtəlif elmi dərgilərdə silsilə məqalələri nəşr olunmuşdur. Həmin araşdırmalarda L.Əliyeva Gibbin Füzuli irsini böyük məhəbbətlə tədqiq etdiyini vurğulayaraq, onun Füzuli haqqında söylədiyi “heç bir türk və fars şairinin yoluyla getmədiyi, özünün yeni bir çıxış açdığı” fikrini nümunə gətirərək, mövqeyini təqdirəlayiq hesab edir. Tədqiqatçı Gibbin bu məşhur Azərbaycan şairini “Şərqdən çıxan Günəş”ə bənzətməsindən söz açır. Müəllif yazır: “...Gibb yalnız təzkirəçilərin yazdıqlarına əsasən fikir söyləməmiş, özü şəxsən Füzuli Divanını diqqətlə oxumuş, dərindən mənimsəmişdir.” L.Əliyeva Füzulini “dövrünün güzgüsü” hesab edən ingilis aliminin əsərlərini diqqətlə gözdən keçirib təhlil etdikdən sonra bu qənaətə gəlir. Tədqiqatçının Gibb araşdırmaları ilə bağlı məqalələri hal-hazırda mövzu ilə bağlı aparılan elmi tədqiqatlarda ən çox müraciət olunan mötəbər elmi mənbələrdir desək, yanılmırıq. Belə ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Leyli Əliyevaya qədər ingilisdilli qaynaqlarla dərindən və ciddi şəkildə məşğul olub, onları geniş araşdırmaya cəlb edən başqa bir tədqiqatçı olmamışdır.

İngilis alimi Çarlz Riyonun araşdırıcılıq fəaliyyəti L.Əliyevanın diqqətini çəkən ilk işlərdəndir. Tədqiqatçı Füzulinin farsca və türkcə Divanının əlyazmasını geniş təsvir edən bu ingilis şərqşünasının əməyini yüksək qiymətləndirir. “Qərbi Avropada Füzuli irsinin öyrənilməsində italyan alimi

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

Alessio Bombaçinin xidmətləri daha dəyərli və maraqlıdır”, – deyə fikir bildirən araşdırıcı onun Nizami Gəncəvi ilə Füzuli “Leyli və Məcnun”larının müqayisəli təhlilindən də böyük rəğbətlə söz açır. Tədqiqatçı həmin bölümün italyancadan ingilis dilinə tərcüməsini Neapol Universitetinin dosenti Elizabet Deyvisin yerinə yetirdiyini xüsusi olaraq vurğulayır. Sözügedən mənbələri ciddi şəkildə araşdıran Leyli Əliyeva A.Bombaçinin Füzuli ilə bağlı verdiyi məlumatın “daha maraqlı, daha elmi” olduğu qənaətinə gəlir. İngilis alimi E.Braunun Azərbaycan şairləri haqqında tədqiqatları da L.Əliyevanın istinad etdiyi mühüm qaynaqlardandır. Avropalı şərqşünasın Füzuli irsinin öyrənilməsinə aid qeydlərindən bəhs edən L.Əliyeva onun görkəmli ictimai xadim və şair Şah İsmayıl Xətai-nin ədəbi irsinə həsr etdiyi geniş araşdırmaya da münasibət bildirmişdir. Bundan başqa, ingilis alimləri Con Malkolm, Reynold Nikolson, Marxam Klements Robertin Xətainin həyatı və ədəbi irsi haqqında araşdırmalarına da müraciət edən tədqiqatçı bu əsərlərin mühüm elmi cəhətlərinin əhəmiyyətini vurğulamışdır. Məsələn, o, C.Malkolmun şair-hökmdarın həyatı və siyasi fəaliyyəti ilə bağlı yazdıqlarına toxunaraq, Xətai dövrünün ictimai-tarixi mənzərəsini ətraflı təsvir etdiyindən söz açır. L.Əliyevanın araşdırmalarından R.Nikolsonun da Xətai barədə tədqiqat apardığını öyrənirik. Müəllif bu ingilis aliminin Xətai şairi, sənəti, sənətkarları sevmə, onlara qayğı göstərən bir hökmdar olaraq səciyyələndirdiyini yazır. Alessandro Bauzzani adlı italyan aliminin Şah İsmayıl Xətai ilə bağlı araşdırmalarından da bəhs edən tədqiqatçı onun Xətaidən böyük sərkərdə kimi söz açdığını, onun hərbi yürüşlərini, zəfər və məğlubiyətlərini geniş təhlil etdiyini yazır. Anadilli poeziyamızı araşdıran Avropa alimləri ilə yanaşı, fars dilində yazıb-yaratmış şairimiz Məhsəti Gəncəvi yaradıcılığını tədqiq və tərcümə edən əcnəbi araşdırıcıların fəaliyyəti də L.Əliyevanın tədqiqat obyektlərindəndir. Belə ki, ingilis şərqşünası Q.Auslinin farsca yazan şairlər və şeirləri haqqında yazdığı əsərləri araşdıran tədqiqatçı onun müxtəlif Şərq ölkələrindən çoxlu materiallar topladığını qeyd edir. L.Əliyeva bu ingilis aliminin əməyini yüksək qiymətləndirərək yazır: “Q.Auslinin əsəri həmçinin orta əsrlərdə Azərbaycanda bir sıra Şərq xalqları arasında olan ədəbi-mədəni əlaqələri öyrənmək baxımından da zəngin faktiki material verir.” Bundan başqa, tədqiqatçı Məhsətinin şəxsiyyəti və ədəbi irsi haqqında məlumat vermiş əcnəbi alimlərin qeydlərini də diqqətdən kənar qoymur. Avropalı alimlərdən Çarlz Riyo, E.Brayn, Kassel, R.Levi, hindistanlı müəlliflərdən Abdulla Ənvər bəy, R.P.Masani, Hadi Həsən L.Əliyevanın diqqətlə araşdırdığı mənbələrdəndir. Tədqiqatçı yazır: “...Şairinin Avropada tanınması, rübailərinin tərcümə edilərək ingilis oxucularına çatdırılması baxımından onların xidmətləri əlbəttə ki, inkaredilməzdir.” Müəllif bütün bunlarla bərabər həmin alimlərin qeydlərində Məhsətinin fars şairi kimi təqdim edildiyini də böyük təəssüf hissi ilə vurğulayır. Məhsəti Gəncəvinin rübailərinin ingilis dilinə tərcüməsi ilə də yaxından maraqlanan tədqiqatçı bu tərcümələri elmi-bədii səciyyə baxımından təhlil edərək, qənaətlərini yazdığı məqalələrində ortaya qoymuşdur. Bu tədqiqatlarda ingilis mütərcim Qladis Evansın Məhsəti rübailərindən etdiyi tərcümələr müsbət dəyərləndirilmiş, orijinal mətndəki məna və ruhun saxlandığı vurğulanmışdır.

L.Əliyevanın Azərbaycan ədəbiyyatı üçün böyük əhəmiyyət daşıyan qədim eposumuz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının ingilisdilli qaynaqlarda öyrənilməsinə dair araşdırmaları da onun elmi yaradıcılığında mühüm və xüsusi yer tutur. Tədqiqatçı bu sahədə amerikalı türkoloq Robert P.Finnin araşdırmalarına böyük əhəmiyyət verdiyini qeyd edir. Onun “Dədəm Qorqudun kitabı”nda epik ünsürlər” adlı məqaləsini tədqiq və təhlilə cəlb edən L.Əliyeva alimin bu dastanın mövzu və motivləri ilə Qərb mifologiyasını özündə əks etdirən epik əsərlərin motivləri arasında paralellər aparmasından, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ilə anqlo-saks eposu olan “Beowulf”u birləşdirən ümumi cəhətlər üzərində dayanmasından bəhs edir. Tədqiqatçı amerikalı türkoloqun eposun daşımaları olduğu cəhət və missiya haqqındakı fikrinə münasibət bildirərək yazır: “...P.Finn, həqiqətən də, eposun hər şeydən əvvəl ədəbiyyat və ədəbi baza üzərində qurulmasını, tarixi və siyasi əhəmiyyət baxımından əsaslı olmasını vacib sayır.” Gördüyümüz kimi, görkəmli tədqiqatçı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos. Leyli Əliyeva Avropa və Amerika şərqşünaslarının Azərbaycan ədəbiyyatı və Azərbaycanın orta əsr şairləri ilə bağlı araşdırmalarını dərinləndirən incələmiş, oradakı yanaşma və qənaətləri təhlil edərək fikir bildirmişdir. Onun bu istiqamətdə apardığı tədqiqatlar və gəldiyi elmi nə-

ticələri monoqrafiya və məqalələr şəklində nəşr olunmuşdur. Tədqiqatçı “Füzuli və ingilis şərqşünaslığı” adlı monoqrafiyanın, “Gibb və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Füzuli italyan şərqşünasının tədqiqatında”, “Nəsimi poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsinə dair”, “Məhsəti Gəncəvi rübailərinin ingilis dilinə tərcümə xüsusiyyətləri”, “Xaqani Şirvani ədəbi irsi Qərb tədqiqatçılarının elmi-nəzəri fikrində”, “Şah İsmayıl Xətai ədəbi irsinin Qərb Şərqşünaslığında öyrənilməsi”, “Füzuli və Şekspir poeziyasında bəzi paralellər”, “Kitabi-Dədə Qorqud” Amerika aliminin tədqiqatında”, “Mövlana Cəlaləddin Rumi ingilisdilli qaynaqlarda” və s. kimi sanballı elmi məqalələrin müəllifidir. Bu əsərlər ədəbiyyat, tarix və tərcüməçilik sahəsində araşdırmalarla məşğul olan tədqiqatçıların çox müraciət etdiyi mənbələr olmaqla bərabər, elmə yeni gələn araşdırıcılara qaynaqla düzgün işləmək, tərcümədə orijinaldan uzaqlaşmamaq, ən əsası isə milli maraqlarımızı hər zaman göz önündə tutmaq kimi məsələlərdə doğru istiqamət verir. L.Əliyeva bir çox dissertasiya mövzularının müdafiə olunması işində də yaxından iştirak etmişdir. Belə ki, Həsənova Aidə Musa qızının “Kitabi-Dədə Qorqud” ingilisdilli mənbələrdə”, Məmmədova Mətanət Ramazan qızının “Şah İsmayıl Xətai ingilisdilli qaynaqlarda”, Atayeva Şəfiqə Yusif qızının “Mirzə Fətəli Axundzadə ingilisdilli ədəbiyyatşünaslığında”, İsgəndərova Nigar Vəliş qızının “Əhməd Cavad V. Şekspirin tərcüməçisi kimi”, Vəkilova Dürdanə Mahmud qızının “Romantizmin tipologiyası problemləri”, Hüseynova Ətrabə Bayram qızının “XX əsr Azərbaycan poeziyasının ingilisdilli mənbələrdə dəyərləndirilməsi”, İbrahimova Vəfa Muradxan qızının “Azərbaycan folklorunun ingilisdilli qaynaqlarda tədqiqi və tərcümə məsələləri”, Hüseynova Ziyafət Fərhad qızının “Azərbaycan və ingilis əfsanə və rəvayətlərinin tipoloji müqayisəsi”, Layla Roşanın “Gibb və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu mövzularında dissertasiya işlərinə elmi rəhbərliyi məhz Leyli Əliyeva yerinə yetirmişdir. Öz sahəsində nadir mütəxəssislərdən olan alimin elmi rəhbərlik fəaliyyəti indi də davam etməkdədir.

L.Əliyeva ingilis dili ilə yanaşı, rus, fars və ərəb dillərini də mənimsəmişdir. O, iki il ərəb dili, iki il də fars dili kurslarında dil biliklərini təkmilləşdirərək sözügedən kursları müvəffəqiyyətlə bitirmişdir. Hələ 90-cı illərdə Hindistanda elmi ezamiyyətdə olmuş, universitet arxivlərində və kitabxanalarında ingilisdilli mənbələr üzərində iş aparmış, orada olduğu müddətdə hind dilini mənimsəmişdir. L.Əliyeva islamşünaslıq sahəsində də geniş biliyə sahib, Qurani-Kərim haqqında məlumatlı xanım tədqiqatçımızdır. Dəyərli alimimiz sadaladığımız dil bilgiləri və dini biliklərin sayəsində orta əsrlər ədəbiyyatımızı müvəffəqiyyətlə araşdırmaqda davam edir.

L.Əliyeva həm də zərif ruhlu, kövrək qəlbli, incə duyumlu şair kimi tanınmışdır. Onun hələ gənclik illərindən qələmə aldığı şeirləri müəllifinin dərin mənəvi dünyasından, geniş təxəyyülündən və sözlə ustalıqla davranma bacarığından xəbər verir. Şeirləri müxtəlif qəzet və jurnallarda, “Rəngbərəngdir ləçəkləri güllərin”, “Nağıl kimi şipşirindi bu dünya”, “Şuşada ağlayan çiçək” adlı şeir toplularında yer almışdır. L.Əliyevanın illər uzununu çalışdığı və taleyini bağladığı Ədəbiyyat İnstitutuna həsr etdiyi böyük həcmli şeir, ingilis və rus ədəbiyyatından etdiyi poetik tərcümələr onun şairlik istedadını dolğun şəkildə əks etdirən əsərlərdir. Şair Leylinin poetik dünyası alim Leylinin elmi bilikləri qədər zəngindir. O, elmdə nə qədər ciddi, dönməz və qətiyyətlidirsə, poeziyada bir o qədər şəfqətli və hikmətlidir. Qələmə aldığı “Bayatılar” dediklərimizə bariz nümunədir. Bayatıların birində oxuyuruq:

*Əziziyəm, naşıyam,
Qəm yükünü daşıyam.
Sən gözümlün işığı,
Mən gözünün yaşiyam.*

Dörd misrada zərif bir qadın qəlbinin daşdığı kədər və qayğı, bəslədiyi mərhəmət və ümid öz dolğun ifadəsini tapmışdır. Digər bir bayatıda isə dünya görmüş, müdrik bir xanımın baxışlarını görürük.

*Əzizim ayaz olar,
Qar yağar ayaz olar.
Yalan qurulan evin
Binəsi dayaz olar.*

Bu bayatı özündə dərin hikmət, böyük nəsihəti ifadə edir, bir qayğıkeş ananın “qulaqda sırğa ediləcək” tövsiyəsi kimi güclü səslənir. Başqa bir bayatıdan isə zəngin daxili dünyası və yüksək mənəvi dəyərləri ilə seçilən məğrur Azərbaycan qadını boylanır.

*Əzizinəm, dağladı,
Od-alovsuz dağladı.
Təpəylə nə işim var,
Mənim işim dağladı.*

Bu dörd misrada uca amallar sahibi, maksimalist, qürurlu bir insan obrazının səciyyəsinə görə. Sadaladığımız bütün bu insani keyfiyyətlər məhz alim, şair, gözəl insan L.Əliyevada cəmlənmişdir. Onun bu məziyyətləri istər elmi və ədəbi yaradıcılığında, istər gündəlik iş fəaliyyətində, istərsə də insanlarla münasibətində özünü ən gözəl şəkildə göstərir. Pedaqoji fəaliyyəti ilə də yetişən gənc nəslin ingilis dili təhsili almasına öz töhfələrini verən L.Əliyevanın elm və təhsil yolunda gördüyü işlər diqqətdən kənar qalmamışdır. O, çeşidli mükafat və təltiflərin sahibidir. L. Əliyeva AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun 8 Mart Qadınlar Günü münasibətilə ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında səmərəli fəaliyyətinə görə Fəxri Fərmanına, “Avropa nəşr mətbuat evi” tərəfindən “Ən yaxşı vətənpərvər tədqiqatçı alim” diplomu və Qızıl Medalına, müxtəlif respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi konfrans və simpoziumlarının sertifikat və təşəkkürnamələrinə və s. bu kimi təltiflərə layiq görülmüşdür.

Alim, müəllim, tərcüməçi, şair L.Əliyevanın şəərəflə daşdığı bir mövqə də onun ləyaqətli və məsuliyyətli ailə başçısı olmasıdır. Ziyalı bir müəllim ailəsində, maarifpərvər bir mühitdə yetişən Leyli xanım yeganə övladını da savadlı, vətənpərvər, layiqli bir şəxsiyyət kimi yetişdirmişdir. Bu gün elmi və pedaqoji fəaliyyətini böyük həvəslə davam etdirən dəyərli ziyalımızın iki gözəl nəvəsi var. Çoxlarına örnək ola biləcək mənalı və faydalı bir ömür sürən Leyli Əliyevanı 70 illik yubileyi münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edir, sağlam və uzun ömür, bol yaradıcılıq uğurları və elmi nailiyyətlər arzulayırıq.